

Nå kan det fortelles

Beretninger fra krigsårene på Vestoplandene

Nr. 1.

113761

«Revolusjonstribunalet» i Gjøvik.

Opptegnelser fra de hektiske aprildager i 1940.

Opptakten til byens frihetskamp — og den første føling med Gestapo.

I de første bevegde aprildager i 1940 hendte det i Gjøvik ting, som siden ble gjenstand for megen omtale. Vi sikter til «Revolusjonstribunalet», som «Vestopland» dømte utvalget da bladet utpå sommeren begynte sin hevnkampanje mot utvalget, noe som senere førte til at utvalgets medlemmer ble arrestert av Gestapo. En objektiv framstilling av det som førte til at utvalget ble nedsatt og dets virke kan være på sin plass i dag. Gjøvik var iallfall det første, muligens det eneste sted i landet, hvor det ble grepet aktivt og virkningsfullt inn mot landsforræderne, som ellers hadde et altfor fritt spillerum da tyskerne kom til landet. Det vil føre for langt å ta med alle detaljer fra de spennende og dramatiske dager — nedenstående framstilling blir å betrakte som et kort utdrag av hovedlinjene i det som hendte, bygget på opptegnelser av utvalgets medlemmer.

Da krigen brøt ut, satt som kjent Lorange som politimester i Gjøvik, med sønnen Carsten som nærmeste medarbeider. Da regjeringens mobiliseringsordre kom, viste det seg snart at disse to, etter alt å dømme helt bevisst, trenerte denne mobiliseringsordre. Mobiliseringsplakatene ble riktignok slått opp som befalt, men da ungdommen i distriktet mannjevnt møtte fram for å motta forholdsordre, fikk de den beskjed av politimesteren, at de foreløbig kunde ta det med ro og vende hjem inntil videre. Personlig fikk nedskriveren av disse linjer dette svar hos Carsten Lorange: «Det må da være klart at en må avfinne seg med situasjonen slik som den er — motstand er jo nytteløs». Denne holdning hos politimesteren og hans sønn, som begge var kjent for sine N.S.-sympatier, vakte etter hvert sterk misnøye. I tillegg til deres holdning for øvrig, kom også det forhold at det ikke var lagt to pinner i kors for å sørge for transport av de frammøtte mannskaper til forlegningsstedene i distriktet, Starum og Hovsvangen. Guttene ble gående og drive rådville, men en del kom seg av gårde ved å

slå seg sammen og leie bil! Stadig strømmet nye rekrutter til fra de nærmeste bygder — de fikk uten unntagelse beskjed om å reise hjem.

Det er å merke at i løpet av natten hadde Quisling sendt ut sin demobiliseringsordre, som politimesteren utvilsomt fulgte, noe som fikk sin bekreftelse den dramatiske torsdag, 11. april, da utviklingen tok en slik vending at politimesteren måtte trekke seg tilbake og «Revolusjonstribunalet» trådte i virksomhet.

Politivedtektene som krigslov.

Det som fikk misnøyen til å slå ut i lys lue var en hendelse utenfor O. Holms forretning i Storgaten. En soldatavdeling hadde leiret seg i Jernbaneparken før de skulde dra videre sydover til kampområdet ved sydenden av Mjøsa. Kjøpmann Holm hadde montert en høytaler utenfor sin forretning, hvor nyhetene ble meddelt, bl. a. regjeringens opprop til det norske folk. Under dette kom politimester Lorange til stede og grep inn mot opplesningen som han forbød under henvisning til politivedtektene! Det ble meget unådig motbakt av soldatene, særlig etter at han var uklok nok til å la falle en bemerkning om at en hadde å følge den «lovlige regjering Quislings ordrer», — d. v. s. å la mobiliseringen fare og dra hver til sitt. Det vakte et voldsomt røre, og enkelte av soldatene gjorde sine geværer skyteklare og trengte politimesteren opp mot veggen under trusel om å ville skyte ham. Situasjonen var ytterst kritisk, men ble avverget av en offiser som fikk stagget soldatene.

Hendelsen ble straks kjent over hele byen, og forbitnelsen var stor. Det ble høyløyd brukt uttrykk som forræder, og det reiste seg et krav om at politimesteren måtte fjernes. Det gjorde ikke saken bedre at sønnen, Karsten Lorange, som lenge hadde vært medlem av N.S., dagen før (onsdag) hadde vært i Oslo i et eller annet erend. Han var kommet tilbake om natten, og var om morgenen igjen i funksjon på politikammeret. Dette var også kjent blant folk, som nå i et større antall begynte å samle seg utenfor politikammeret på en demonstrativ måte. Blant politiet selv var meningen den at Karsten Lorange burde legge av uniformen og fratre inntil videre, da hans nærvær i politiet truet med å skape uroligheter.

«Nå kan det fortelles».

I de fem årene vi har levd under Gestapos åk, har det tross terror og angiveri foregått et underjordisk arbeid, som har hatt et omfang de fleste kanskje er overrasket å få høre om nå da «det igjen kan fortelles». Det dukker opp utrolige detaljer både om selve motstandsfrontens virksomhet, og om motstandernes metoder for å knekke det norske folks holdning. Meget er alt kjent, men enda mere vil etter hvert komme fram.

I forståelse med myndighetene har utgiverne av dette og noen følgende hefter funnet det riktig å samle endel av det som nå kommer fram. Det tar sikte på å gi et tverrsnitt av hendelsene her i vårt distrikt, som har tilknytning til den politiske utvikling, motstandsfrontens organisasjon, og N.S. og Gestapos motforholdsregler og metoder. Om så måtte ønskes kan heftene oppbevares og eventuelt bindes inn, slik at en får en samlet liten «historie», som kan gi også våre etterkommere et innblikk i de forhold vi levde under i disse okkupasjonsårene. Publikasjonen pretenderer selvsagt ikke å bli betraktet som historie i egentlig forstand — den gir mere et journalistisk streiflys over hendelsene slik de fortøner seg nå da de enda er nye, og ikke har fått tilbakeblikkets perspektiv.

Med våpen i hånd mot landsmenn.

Resultatet av dette ble at han trakk i sivil og gikk ut en bakveg fra politivakten for å gå hjem. I Torvgaten var det imidlertid også samlet flokker av mennesker som drøftet situasjonen, og da de fikk se Karsten Lorange komme snikende ut en bakveg var det ikke fritt for at han var gjenstand for slengord etter hvert som han passerte. Resultatet ble at han ble redd og satte på sprang nedover Bakkegaten. Her sto en mann fra Hunndalen, Jørgen Gulbrandsen, utenfor «Velgeren» og leste de siste oppslag. Han ser en mann komme løpende forbi, og hører rop oppe fra Torvgaten om å stoppe mannen. Gulbrandsen kjente intet til hva som var hendt, men fulgte oppfordringen og satte etter den løpende.

Da Lorange var nådd nesten ned til Storgaten, trekker han plutselig fram en revolver fra en brystlomme, snur seg rundt og sikter mot forfølgeren. Denne søkte dekning bak bensinpumpen utenfor O. H. Skonnord, og umiddelbart etter lyder skuddet. Kulen rammet bensinpumpen i høyde med Gulbrandsens mave, og slo et hull i messingkransen rundt pumpens måleapparat. Lorange hadde altså sikket godt.

Han fortsatte så over Storgaten, hvor han avfyrte nok et skudd, men et lite stykke nede i Glassverksgaten ble han overmannet av et par unge menn, den ene en marinegast fra Horten. Umiddelbart før hadde Lorange kastet revolveren inn i Victoriahagen. Lorange ble straks ført til politivakten og derfra til fengslet.

Denne hendelsen brakte for alvor begeret til å flyte over. Folkemassen, som samlet seg utenfor Rådhuset, antok faretruende dimensjoner, og det ble høylydt stilt krav om at politimesteren også måtte arresteres eller

fjernes, ellers vilde man ta saken i egen hånd. Så bli det plutselig meddelt at politimesteren befinner seg på Telegrafstasjonen, og den tanken dukker opp at han er der for å underrette Quislingmyndighetene om situasjonen i Gjøvik, og om mulig tilkalle hjelp. Det blir ropt: «Vi drar ned og tar ham!»

«Arrestasjonen» av politimesteren.

På dette tidspunkt var det redaktør Alf Rønning fant det tilrådelig å få politimesteren «brakt avveien for å hindre lynsjustis. Før folkemassen kom seg bevegelse løp han ned til Telegrafstasjonen, hvor han imidlertid møtte politimesteren for utgående. Rønning stoppet ham og gjorde oppmerksom på hva som var hendt med sønnen (hvilket politimesteren da var uvitende om), og anbefalte innstendig at han straks bega seg hjem — at han iallefall under ingen omstendighet forsøkte å gå til politikammeret. Politimesteren fastholdt imidlertid stadig at han vilde og og «oppklare saken, som sikkert skyldtes en misforståelse». Innvendinger var nytteløse, i stedet begynte politimesteren å bedyre at han intet galt hadde gjort. Bl. a. skyldtes besøket på Telegrafstasjonen at han ville få en bevitnelse for at han ikke hadde stått telegrafisk eller telefonisk i forbindelse med Quislingmyndighetene. I mellomtiden var folkemassen begynt å komme ned over, og situasjonen var ytterst spent og farlig. Rønning bemerket derfor at det var ikke stedet å diskutere politimesterens holdning der på gaten med en truen forsamling omkring, men anbefalte atter at han i stedet burde erklære at han vilde trekke seg tilbake som politimester og gå til sitt hjem. Dette avsløt han freidles, og insisterte på at han vilde ha «saken oppklart på politikammeret. Sluttresultatet ble at han anmodet Rønning om å ledsage ham opp til Rådhuset, og med Maurits Bjørge og Rønning som «livvakter», fulgte folkemengden, gikk turen til politikammeret uten at det kom til større episoder.

Det som altså er kaldt arrestasjon av politimesteren, var i og for seg ingen arrestasjon. I var et skritt for å hindre at folkemassen lagde gatedomstol, og det er meget som taler for at det reddet politimesterens liv for annen gang den formiddagen.

Før dette var skjedd var formannskapet blitt kalt sammen for å drøfte hva som burde gjøres for å bringe byen til ro. Da politimesteren kom til Rådhuset, spikket han først den kjekke mann som skulde ordne opp i forholdene, men etter en samtale med flere av de tilstedeværende, og særlig etter en samtale med viseordfører Simensen, brøt han sammen og ba seg entlediget grunn av sykdom. Søknaden ble telefonisk sendt fylkesmannen, som straks innvilget den og konstituerte politifullmektig Torjussen som politimester. Etter politimesterens eget ønske ble det ordnet så viseordfører Simensen skulde følge politimesteren og hans frue Lillehammer, hvor han vilde ta opphold. Det var il forutsetningen at han skulde interneres eller fengses — han skulde få bevege seg fritt der, og politimester var meget takknemlig for denne løsning av saken. Det kan det være grunn til å nevne som en passende bakgrunn for de hevnaksjoner som senere ble satt i verk og som førte til at «Revolusjonstribunalet»s medlemmer ble utlevert til Gestapo. Under forhørene i Victor

Da det regnet med fallskjerner ved Trevatn.

En HS-mann forteller om et farefullt arbeid.

Byens og distriktets folk har fått seg mange overraskelser om dagen, særlig ble vel de fleste svært forundret over hvordan HS har klart å skaffe seg sitt utmerkete utstyr, og for å lette litt på sløret har vi henvendt oss til en av gutta som vi har fått greie på har vært med på å ta imot fly, eller «drop» som det kalles av ekspertene.

Nedslipping av våpen etc. fra fly tok for alvor til her i området siste vinter, forteller han, og det første fly som var beregnet på oss, hadde med seg vår nåværende stabssjef, løytnant Knut Fosse.

Utover vinteren fulgte så flyene slag i slag, «helst dog i månenetter». Stedet hvor disse droppene foregikk, var på forhånd avtalt pr. trådløs med den militære ledelse i England, med hvem området for øvrig stod i stadig kontakt. Gjennom radiosenderen avtalte man også de mystiske særmeldinger som for en utenforstående ofte hørtes ut som det skjære vrøvl.

Når så den særmelding som var beregnet på dette området, ble opplest i sendingen fra London kl. 3 om ettermiddagen, var det i en hast å gjøre seg klar til start, forteller vår meddeler, en ung Gjøvik-mann. En gang jeg oppholdt meg på Raufoss, fortsetter han, innløp særmelding, og så var det i hui og hast å underrette noen av gutta og dra avgårde. Droppeplassen lå denne gang inne på åsen et godt stykke fra Trevatn. Det hadde falt ganske mye snø om dagen og løyper fantes ikke. Det ble en slitsom tur, men ved 8-tiden om kvelden var vi framme ved Trevatn. Her hadde vi også noen gutter liggende, og vi var i alt 9 mann som satte kursen innover til den myra som var oppgitt. Vi hadde ordre om

å være på stedet fra kl. 22—1, og bare noen minutter før tida ankom vi til stedet. I all hast slukte vi litt av nistepakken, fikk plasert signalistene og vaktene, og så var det bare å vente den kjente dur av flyene. Bare noen minutter etter at vi var klare, hørte vi det første flyet. Det kretset en runde over plassen, signalene fra oss fulgte. Så kom flyet inn mot vinden og lot det formelig regne med fallskjerner. Flyet signaliserte sin hilsen og forsvant. Ikke lenge etter bruste det andre flyet innover, gjorde en runde over plassen og åpnet sin buk. Dessverre kom dette fly litt skjevt innover plassen og hele ladningen havnet i skauen. Og så var det å ta fatt på arbeidet for oss. Det ble et svare strev å få samlet alle «containere» som disse aluminiumsboksene som henger i skjermen kalles. Særlig hadde vi mye arbeide med den ladningen som havnet i skauen. Fallskjermnsnorene hadde filtret seg inn i grener og busker, men alle spor etter slippet måtte fjernes, og vi slet utover hele natten. Disse «containere» er omtrent 2 meter lange og veier med innhold mellom 100 og 150 kg, så det var ikke så helt enkelt å få samlet alt i haug. Til å dra sakene sammen brukte vi skikjelker og kl. 9 om morgenen var «bunkeren» ferdig. Her lå nå hele sendingen, i alt 25 «containere» vel bevart, innpakket i fallskjerner og dekket med snø og granbar. Etter vel utført arbeide smakte det herlig med en varm kopp kaffe og litt mat, og så var det å begi seg hjemover til en velfortjent hvil. Turen hjem var for mitt vedkommende over 4 mil, og jeg kan ikke si annet enn at jeg var en smule sliten da jeg utpå dagen var hjemme, slutter vår meddeler sin interessante beretning.

Terasse kom det tydelig fram at spesielt Karsten Lorange, men også politimesteren selv og redaktør Lange var de drivende krefter i denne aksjon.

I et etterfølgende formannskapsmøte ble det framlagt en skrivelse fra politimester Lorange, der denne foreslo nedsatt et utvalg på tre medlemmer valt av formannskapet til å bistå den konstituerte politimester i arbeidet med å opprettholde ro og orden i byen. Utvalget, som ble bestående av o.r.sakfører Leif Castberg, assistent Ivar Eriksen og redaktør Alf Rønning, konstituerte seg samme ettermiddag og sendte ut en oppfordring til byens befolkning om å vise sin- dighet i den foreliggende situasjon, en oppfordring som ble hundre prosent etterkommet.

Arrestasjonen av N.S.-medlemmer.

Dette er kort fortalt bakgrunnen for «tribunalet»s framkomst. Det neste kapittel av utvalgets virksomhet skal vi ikke komme nærmere inn på. Det kan bare være grunn til å nevne at når det senere i uken ble iverksatt

massearrestasjon av N.S.-medlemmer, hadde dette sin årsak i bestemte krav herom fra distriktets militære ledelse, kapteinene Erichsen og Munthe Kaas, som på soldatenes vegne forlangte at alle landsforrædere og bakholdsmenn ble sikret før de fikk høve til å yte tyskerne flere tjenester enn de utvilsomt allerede hadde gjort. Utvalget bisto her som kjentmenn med å plukke ut de personer som måtte komme på tale, mens arrestasjonene i det vesentlige ble foretatt av militære patruljer. Etter militærets ordre ble også alle som var i besittelse av radiosendere tatt midlertidig i forvaring inntil deres forhold var undersøkt, noe som selvsagt førte til at utvilsomt uskyldige personer ble arrestert. Det ble imidlertid straks tatt skritt til å få satt ned en forhørsrett, som straks forholdene gjorde det mulig, gransket de arrestertes forhold og slapp løs de som hadde rene rulleblad.

En ting kan slås fast: Den senere utvikling viste at de tiltak som ble truffet i Gjøvik i de hektiske april-dagene var helt på sin plass, og burde endog vært enda mere konsekvent gjennomført.

Tribun.

En Gjøvikgutts opplevelser i Oranienburg helvete.

*2000 jøder drept på en eneste natt fordi de var jøder.
Gamle, syke og kroplinger måtte lide gassdøden.*

Den som ikke har vært på Grini, vet ikke riktig hva et Tysklandsopprop vil si. En ting er å sitte i konsentrasjonsleir i sitt eget land. Det kan nok være ille nok ofte, men tåler likevel ikke sammenligning med å sitte i Tyskland. Ved siden av den daglige sultingen som etterhvert fullstendig bryter ned ens helse, kommer den voldsomme psykiske påkjenningen. Langt borte fra sine egne, helt i hendene på sine plageånder, tæres man langsomt opp. Ord kan bare gi et svakt og fattig bilde av den fysiske og psykiske lidelse et opphold i en tysk konsentrasjonsleir betyr.

Første pinsedag i fjor ble 19 Gjøvikgutter og et par fra Raufoss sendt til Tyskland. Det var som om naturen den dagen hadde iført seg sin skjønneste drakt, slik at guttene kunde ta med seg bilde av Norge som noe uendelig lyst og vakker. Vi hadde fått radioanlegg på Grini i anledning av pinsen, og det ble spilt norsk musikk. På denne vakre vårdagen måtte våre kamerater pakke sine koffertene og ryggsekker. S. D. folkene ropte og skrek og rotet gjennom bagasjen. Det er ingen grunn til å legge skjul på at vi var rørt da vi sa adjø. Kanskje vi aldri skulde se hverandre mer igjen. Vi hadde hørt hva en reise til Tyskland kunde bety.

Siden den vårdagen i fjor, er det gått mange lange dager og uker. Underet skjedde. Våre kamerater har kommet velberget gjennom Oranienburgs helvete, og i forrige uke kunde vi hilse den første av våre Tysklandsfarere velkommen tilbake til Norge, til friheten og hjembyen. Det var Ingolf Håkonsen som på grunn av sykdom hadde kommet med en syketransport fra Sverige.

— For å begynne med begynnelsen, ble vi fra Grini sendt til Akershus, forteller Håkonsen i en samtale. Der ble vi i to dager. Så ble vi innskipet. Vi fulgte Monte Rosa. Det var en kombinert fange- og troppe-transport. Vi hadde det ikke noe særlig hyggelig under reisen til Stettin. Vi lå i binger i fulle klær. Faren for torpedering var jo tilstede, og da var det nok best å ligge i fulle klær hvis noe skulde hende. Stettin var fryktelig ødelagt. Tyskerne tok oss med rundt i byen. De vilde vise hvordan de fæle engelskmennene ødela byene deres. Den tyske propagandaturen svarte imidlertid ikke til hensikten. Vi ble tvert om glad for at så mye var ødelagt. I Stettin ble vi innkvartert i en skole. Taket var blåst bort, og vi måtte ligge på bare steingulvet. Vi var i Stettin ett døgn, og så reiste vi med jernbane til Oranienburg, denne beryktede konsentrasjonsleiren som ligger et stykke fra Berlin.

Helvete i Oranienburg.

— Vi ble først innkvartert i en slags mottagelsesbrakke, forteller Håkonsen videre. — Alle våre private effekter ble tatt fra oss, klær, klokke, ringe og alt. Vi fikk det aldri igjen. Snauklippede ble vi også, og avluset. Til slutt fikk vi en fillete fangedrakt og et par

papirsko. Forholdene i denne mottagelsesbrakka var helt ubeskrivelige. Skiddent og fælt. Det hadde ikke vært vasket der på år. Siden skulde vi gjøre den befaring at det samme var tilfelle med de andre brakene i leiren.

300 av oss hadde 50 tallerkener og skjeer til disposisjon. Følgen var at vi måtte spise i pulje på 50. Det var ikke tale om noe oppvask. Det var bare å tørke av skjea bak og spise med god appetitt, sier Håkonsen med et smil.

— Og sengeplassen?

— Vi måtte dele køyer. Det er ikke særlig behagelig, men en venn seg til alt. Dette med å dele kø fikk nå så være. Verre var det at det ullteppet vi fikk var ubeskrivelig møkkete. Det ble aldri vasket. Det var bare å bruke det til det bokstavelig talt falt fra hverandre. Da var det vår sak å få tak i et nytt. Det var jo stadig noen som døde, vet du.

Gamle fanger fortalte oss at brakene i Oranienburg ikke hadde vært vasket siden 1933. Da det lett å skjønne at det ikke var så langt mellom hver gang døden gjestet oss. Disse ubeskrivelig uhygieniske forhold sammen med konstant underernæring måtte før eller siden knekke på sin mann. Og det var sikkert også tyskernes mening med alle de puttet inn i dette. Dette høres fælt, men jeg skylder å gjøre oppmerksom på at Oranienburg kanskje var den beste tyske konsentrasjonsleiren. De andre var mye verre.

— Og arbeidstiden?

— Vi stod opp 3.30 og var i arbeid kl. 4. Arbeidet til kl. 12, da var det en halv times middag, og så det løs igjen til klokka 7. Vi hadde de forskjellige jobber. De fleste av oss Gjøvikgutter arbeidet i panserknækkerfabrikk.

Vektnedgang på 40 kilo!

— Og maten til denne lange arbeidsdagen?

— Det er fort gjort å fortelle. Om morgenen fikk vi noe surrogatkaffe. Det var alt. Kl. 12 fikk vi par skiver brød og kl. 7 fikk vi en liter kålrotssuppe og tre-fire skiver brød. Et par ganger i uka fikk vi en klatt smør. Klattene var omtrent som fyrstikkens. Det er klart at vi på denne kosten stadig gikk ned i vekt. Personlig gikk jeg ned ca. 15 kilo på ganske kort tid i fjor sommer, og meg var det langt fra verre med. Jeg har sett kraftige mennfolk som ikke var mer enn vel 40 kilo. De hadde gått ned nesten hele parten av den opprinnelige vekten sin!

Overvar 21 hengninger!

— Og hvordan oppførte tyskerne seg?

— De var noen svin kort og godt. Sparket og slo for det minste, og det skulde ikke stor forseelsen til før en dinglet i galgen. Personlig har jeg vært vitne til 21 hengninger på den korte tiden jeg var der. Hengningene foregikk under appellen kl. 7 om kvelden. Når galgen var på plass i porten om kvelden, skjønte vi hva som skulde foregå. Men disse fordømte svinene nøyde seg ikke bare med å henge den ulykkelige. Før lemmen ble sparket vekk ble han som regel slått fordervet med bambusstokker som var kledt med lær. En voksen sterk mann kunde få opptil 100 slag, men da ble han neppe menneske igjen etterpå. Selv har jeg sett en stakkar få 50 slag og deretter bli hengt. Hans forseelse var at han hadde organisert lær til et par sko. En annen scene jeg aldri kommer til å glemme var den gangen da to hollendere ble hengt fordi en maskindel var gått i stykker. De ble beskyldt for sabotasje og hengt om kvelden. Først gikk den ene opp på lemmen — jeg kjente ham forresten godt —. I et slags sinne sparket han til lemmen og vilde ikke dø. Kameraten hans gikk stille opp, ga sin kamerat et oppmuntrende klaps på ryggen og ropte «Leve Holland», og denne gangen klaffet alt.

Menn som har sittet tolv år i fangenskap er ikke mennesker mere.

— Kan du fortelle litt om de eldste fangene der nede? Vi har hørt om at det skulde finnes de som har sittet i 12–13 år?

— Det stemmer nok. Det er nesten vondt å fortelle om disse menneskene. De var helt ødelagte psykisk. De slo og bar seg som gale. Selvfølgelig fant man blant disse mye av Tysklands verste utskudd, men det fantes også de som opprinnelig var bra mennesker og som var sendt til Oranienburg fordi de var motstandere av Hitler. Disse gamle fangene var som regel forarbeidere, og det hendte ofte at vi måtte gi dem mat å slippe å bli slått fordervet. Mange av disse karene hadde vært med å bygge opp leiren fra begynnelsen av i 1933. Den gangen måtte de ligge under åpen himmel sommer som vinter til de fikk brakkene fertlig. De hadde bare halmhauger å ligge i. En kan nesten ikke dømme slike mennesker, legger Håkonsen til. Det er ikke godt å vite hvordan en var blitt selv hvis en skulde ha tilbrakt 12–13 år av sitt liv i en tysk konsentrasjonsleir. Alle disse gamle fangene som var tyskere, ble mot slutten av krigen sendt til fronten i særlige partisanavdelinger. En får håpe at de er drept. Det fører neppe noen vei tilbake for slike mennesker.

2000 jøder drept på en natt.

— Vi har hørt mye følt om jødernes behandling. Kjenner du noe til den?

— Ja da, En natt ble 2000 av disse ulykkelige menneskene ført til gasskamrene og drept bare fordi de var jøder. Men dette er nok en forholdsvis mild skjebne mot for den mange andre har fått. Døden har sikkert særlig for jødene bare vært en befrier.

Et annet forferdelig trekk ved livet der nede var de såkalte transporter. Tyskerne tok ut en hel del gamle, syke, kreplinger o. s. v. og satte dem tilsynelatende opp i arbeidskommandoer. De fikk et ullteppe og spisebestikk med seg. Det hele så uskyldig ut. I virkeligheten ble disse mennesker ført inn i gasskamrene og drept.

Gjemte liket for å få litt ekstra mat.

— Men la oss ikke snakke mer om dette, sier Håkonsen. Jeg kan heller fortelle litt om hjemreisen. Da vi omsider fikk vite at vi skulde vekk fra Oranienburg, ble vi helt fra oss av glede.

Det svenske Røde Kors sørget for transporten, og ferden gikk først til Neugamme i nærheten av Hamburg. Det er syndt å si at det var bedre der enn i Oranienburg. Vi nordmenn fikk ordre til å «rydde» en stor murbygning hvor det overveide lå mer eller mindre døende mennesker. Resultatet av denne ryddingen var en likhaug på 300 etter noen timers arbeid. I en seng fant vi et lik under madrassen. Han som lå igjen hadde gjemt liket for å få hans matrasjon.

Fra Neugamme gikk ferden til Danmark og så endelig til Sverige. Da først syntes vi at vi var frie menn, men du vet, sier Håkonsen til slutt, at da vi først var kommet til Sverige, vilde vi også gjerne hjem med en gang. Både i Neugamme, i Danmark og i Sverige fikk vi spise så mye vi vilde. Det var Det svenske Røde Kors som hadde overtatt forpleiningen, og jeg kan fortelle at gutta spiste. Jeg har aldri sett maken i mitt liv. Som du ser på meg har vi hatt mat nok den siste tiden. Nå er min vekt normal igjen. Det er bare det at jeg føler meg så trett og sliten på alle måter. Både fysisk og psykisk. Kreftene strakk i hvert fall ikke til for i fullt mål å kunne nyte min egen og vårt lands frihet. Det er som om jeg fremdeles lever i Oranienburgs harde og umenneskelige verden.

Så vidt Håkonsen.

Når jeg sitter tilbake og skal summere opp mine inntrykk av denne samtalen med Håkonsen, er det særlig en setning som har bitt seg fast.

— Men husk, Oranienburg var kanskje den beste av de tyske konsentrasjonsleirene.

Ja, vi skal huske det. Aldri skal noen velmenende og bra mennesker med hell få ta til orde for å unnskyldte det tyske folk. Den skamplett som nazistene i Tyskland har påført den tyske nasjon kan aldri vaskes av. Det må bøtes for det i alle kommende generasjoner. Disse forbrytere mot menneskeheten må aldri mer få reise hodet. Nazismen var selve urettens, ondskapens og gemenhetens apoteose. Duro.

En desperat kommandant på Mysen vilde likvidere alle de norske fanger.

Dramatiske uker før kapitulasjonen.

Hjemmestyrkene sto klare til å gripe inn og flytte hele leiren til Sverige.

Den 13. mars i år ble 350 Grini-fanger overført til en SS-leir på Mysen, blant disse var undertegnede som eneste Gjøvik-mann, Bjørn Grimsby og Gudmund Bjørnstad fra Raufoss foruten Olaf Haugen fra Østre Slidre som øvrige vestopplendinger. Tidligere var i hundrevis av fanger ført fra Grini til arbeide andre steder, til Bardufoss, Fornebo, Ljan, Holmestrand osv., men disse fanger sorterte fremdeles under Grini. I motsetning til disse ble vi utskrevet fra Grini, og hadde ikke mere med dette sted å gjøre, mens vi naturligvis fortsatt var under Victoria Terrasses overvåkning. Hva denne overflytning skulde bety var det ingen som kunde gi noen forklaring på, tyskerne omga det hele med all mulig hemmelighetsfullhet som alltid. Det ryktedes at forandringen skulde bli til det bedre, som erfaringen var fra Fornebo, Ljan og de andre stedene. Mange av oss så nokså fortroingsfullt på tilværelsen. Vi trodde i hvert fall ikke at det skulde bli verre enn Grini. — Reisen ble foretatt i busser.

For siste gang

stod vi sent på kvelden oppstilt på appellplassen. Vi hadde igjen trukket i sivilklær, og alt var pakket i ryggsekk og kuffert. Det var midt i vårløsningen, appellplassen var bare søle, men for tyskerne var det intet til hinder for at alt måtte pakkes opp og legges ut på marken så de kunde lete etter «illegale» ting. Så opplevde vi enda en gang SD-folkenes bryske oppførsel, skrik og skrål, et spark og et slag inniblant. Det var med et visst vemod vi skiltes fra så mange gode venner, men allikevel hadde vi en tilfredsstillelse av å forlate d'herrer Kunze, Hammel, Heilmann og de andre som det knyttet seg så mange vonde minner til.

Og så var spørsmålet der igjen,

hva er Mysen, hva betyr overflytningen? Under stor SD-eskorte ankom vi til leiren langt på natt. Vi ble straks lukket innenfor piggråden hvor 4 store brakker la beslag på det meste av plassen. Det så ikke så lystelig ut da vi kunde ta det i øyesyn i dagslys, og det gjorde ikke sinnsstemningen bedre da vi fikk stifte bekjentskap med kjøkkenets produkter. Nå var vi ikke bortskjemt fra Grini, men vi hadde ikke trodd det kunde serveres like dårlig blomstersuppe i enda mindre kvantum enn på Grini. Det skulde være en arbeidsleir fikk vi snart brakt på det rene, men ellers var det like lite å få ut av tyskerne her som på Grini. «Vernichtungslager», slo noen på etter førsteinntrykket, erstatning for Tysklandstur, mente andre. Hva nå enn hensikten var, måtte vi først ta fatt på en generalopprydning og rengjøring av brakkerommene. Brakkene hadde tidligere huset frontkjempere under opplæring, at de lite hadde lært av ordren og renslig-

het var lett å se. Og så var det å ta fatt med det arbeide som vi skulde utføre, nemlig

reisningen av en ny fangeleir.

Etter hvert ble praktisk talt alle, også eldre og alt annet enn friske, tatt ut til planeringsarbeide, steinpukking, tømmerhogst eller annet. De tyske SS-folk var allikevel overraskende menneskelige, to hauptscharführere skilte seg snart ut som to der skulde komme til å gjøre fangene mange tjenester.

I de første 14 dager var humøret alt annet enn lyst, — der måtte arbeides temmelig hardt og på smal kost. Men så en dag fikk vi stifte bekjentskap med Røde Kors' avdeling i Mysen, og fra da av ble ernærings-situasjonen betydelig forbedret. Det var etablert en pakkecentral et sted i bygda fikk vi høre, og formannen i Røde Kors, kaptein Os, fikk tyskernes tillatelse til å sende hele billass med mat inn i leiren.

Storstilte planer like til det siste.

Leiren var beliggende like ved Momarken travbane. Ifølge de av tyskerne utarbeidede planer skulde hele det veldige travbaneområdet foruten adskillige mål ellers legges ut til fangeleir. Tegningene viste at det skulde anlegges i alt 50 brakker etter mønster av Grini, eget krematorium var det nye. Leiren vilde bli omtrent dobbelt så stor som Grini med plass for nær 10 000 fanger.

I de to måneder Mysen-oppholdet varte ble det selv sagt ikke utført mye arbeid, vi saboterte så godt vi kunde. Et piggrådsgjerde ble satt opp, og ellers ble doseringen i den ene sving fjernet, men på kort tid kan det hele utvilsomt settes i stand igjen og travstevnene gjenopptas.

I de siste uker før kapitulasjonen hersket det

stor spenning i leiren

om det skulde komme til krigshandlinger her i landet eller ikke. I tilfelle av krig vilde ikke situasjonen være lett for oss som lå i en SS-leir med iallfall noen desperate offiserer og underoffiserer foruten 40 unge glødende nazister tilhørende Wehrmacht. På den annen side hadde vi flere underoffiserer som var lut leie av hele krigen og nazismen og ga uttrykk for at de stod på vår side i tilfelle av at noe skulde hende. Dertil hadde vi 150 ungarske poster som stort sett hadde samme innstilling til nazismen og tyskerne som oss.

En kommandant med to dødsdommer.

En unterscharführer var villig til å gå meget langt når det gjaldt å hjelpe oss overfor desperate tyskere. Han ga oss stadig meldinger fra offiserskretser, fra radio o. s. v. Han var litt bekymret for kommandanten,

SS Sturmbannführer Aumeier, som før hadde vært kommandant i en «Vernichtungslager» i Polen, hvor tusenvis av jøder og polakker var likvidert med blåsyre. To dødsdommer hadde han pådratt seg for sin bestialske opptreden. En dag ble vi gjennom denne unterscharführer allarmert om at kommandanten under sterk påvirkning av alkohol hadde uttalt at hvis det gikk nedover og hjem med Tyskland i krigen, skulde han vite å ta med seg i ulykken hele Mysen-leiren. Innforstått var — på bakgrunn av hans tidligere meritter — at ingen skulde komme fra det med livet. Hyggelig var jo ikke denne melding, som kommandanten senere gjentok. Vi lå som i en rottefelle, utenom arbeidstiden plasert i et snevert område med piggråd på alle kanter og under streng bevoktning av poster.

Vi forbereder motforholdsregler.

Det gjaldt derfor å tre i aksjon for å søke å hindre et desperat skritt fra kommandantens side. Vi etablerte et leirråd på 4 mann som i en utekommando satte seg i kontakt med Hjemmestyrkene i Mysen og klarla situasjonen. Vi fikk da først den opplysning at det var hjemmestyrkenes hensikt allerede den gang vi ble sendt fra Grini å overmanne tyskerne og bortføre samtlige fanger til Sverige. Av en eller annen grunn ble dette ikke noe av. Imidlertid ble spørsmålet tatt opp igjen av hjemmestyrkene nå. I mellomtiden vilde de på vår anmodning forsyne oss med en radio og et par Sten-gun for det tilfelle at vi skulde bli helt isolert innenfor piggråden.

Radio rådet vi ellers over på de tyske kontorer. På 2—3 forskjellige steder ble det lyttet daglig, i de siste uker ble alle viktige meldinger snappet opp, men skulde vi bli isolert innenfor piggråden, vilde vi være avskåret fra utenverdenen.

Vi isoleres.

1. mai forelå radiomeldingen om Himmlers kapitulasjonstilbud og straks satte tyskerne i verk isoleringen som vi hadde fryktet, enda mens det ikke var kommet lenger enn til forhandlinger mellom oss og hjemmestyrkene. Heldigvis slapp vi allerede dagen etter ut på arbeidsfeltet, og da ble det arbeidet mere intenst enn noensinne illegalt.

I de siste par ukene hadde den ene tysker etter den andre av dem som i den første tiden optrådte alt annet enn bra, slått om og antydnet at vi hadde intet å frykte fra deres side. Kommandanten sto imidlertid fast, fra hans side var det ikke snakk om noen kapitulasjon og slett ikke å gjøre noe som helst som kunde komme fangene til gode.

En beleilig øyenskade.

Så en dag, den 5. mai, hadde han pådratt seg en øyenskade og tilkalte vår læge som var fange. Lægen var på forhånd informert om situasjonen, og etter en omhyggelig undersøkelse av øyet erklærte han at skaden var så alvorlig at kommandanten straks måtte søke spesialist i Oslo. Skaden var imidlertid ikke større enn at vår læge sikkert kunde ha behandlet den. Men hensikten ble oppnådd, kommandanten tok straks sin bil til Oslo, og var enda ikke kommet tilbake til Mysen da den offisielle melding om kapitulasjonen kom. Således gikk det hele allikevel helt smertefritt.

Litt før den viktige radiomelding var ventet innbød en hauptscharführer et par fanger til å lytte radio i vaktstuen, og umiddelbart etter at meldingen var gitt og krigens slutt en kjensgjerning lot han portene åpne og de ungarske poster inndra.

Vi var frie menn

og kunde gjøre som vi lystet.

Det hele var ganske uforståelig for oss alle. Vi kunde ikke riktig få det inn i hodet at vi var forskånet for krig i landet vårt igjen og at vi var frie mennesker etter såvidt langt fangeliv som de fleste hadde. Da ut på ettermiddagen vel 100 skolebarn fra Mysen kom festkledd opp i leiren med flagg og jubelrop og marsjerte inn mellom brakkene og sang «Ja, vi elsker» med fynd og klem, så begynte det så smått å gå opp for oss hva som var hendt.

Personalsjefen, Håkon Johannessen, slo på gongongen for siste gang og sa de ord som skulde sies ved en slik anledning, og så stemte vi i «Ja, vi elsker» vi også, så det sikkert hørtes langveis. Pastor Rian holdt en kort andakt etterfulgt av «Gud signe vårt dyre fedreland». Denne lille høytidelighet gjorde et sterkt inntrykk på samtlige og er et uforglemmelig minne.

Utover ettermiddagen

strømmet Mysen-befolkningen,

gamle og unge opp i leiren. De hadde selvsagt lyst til å se hvordan en fangeleir så ut. Stor var selvsagt gleden hos oss da vi kunde hilse på våre velyndere og da særlig de meget aktive kvinner innen Røde Kors som hadde stått i spissen for hjelpeaksjonen. Takket dem nok for hva de hadde gjort for oss, kunde vi ikke, men de skal vite at vi står i den største takknemlighetsskjeld til dem og til hele Mysenbefolkningen som viste et slikt hjertelag og hjelpsomhet i de to måneder oppholdet varte, og gjorde tilværelsen lysere for oss.

Neste formiddag arrangertes i tyskernes spisesal en felles frokost, hvortil flere autoriteter fra Mysen var innbudt. Her holdtes en rekke taler, hvor våre følelser overfor Mysen-befolkningen ble tolket.

Og så bar det til jernbanestasjonen hvor det oppsatte ekstras tog stod klar. Stasjonen var helt svart av mennesker. Et større avskjedsprogram ble avviklet, med taler og sang av representanter for befolkningen og fanger. Og så kunde den lenge ventede hjemreise tiltres.

Leif Blichfeldt.

Da herrefolkets gestapister lærte oss kultur.

Et foreløbig lite glimt fra Terrassen.

Mange av de arresterte fra Gjøvik og distriktet kan fortelle eksempler på Gestapos bestialske behandling av vergeløse fanger. Vi skal etter hvert fortelle nærmere om de enkeltes opplevelser i tyskernes torturkamre, og begynner med «begynnelsen» da «Revolusjonstribunalet»s medlemmer etter arrestasjonen den 10. oktober 1940 den 14. ble hentet fra Møllergata til Terrassen for å bli tatt i forhør. Forhørene pågikk hele dagen uten mat, og anklagen var temmelig alvorlig. Etter en artikkel i «Vestopland» og «Fritt Folk» ble nemlig utvalget beskyldt for å ha forvoldt en manns

Sivilorganisasjonen for Vestopland fungerte utmerket under hele okkupasjonen

En i sentralledelsen forteller om «Folkeviljen» og oppbyggingen av det illegale apparat i bygdene.

Etter arrestasjoner ble arbeidet organisert påny fra fengslet!

All hovedledelse for de militære og sivile organisasjoner i okkupasjonstiden var naturlig henlagt til Oslo. Derfra ble det hele organisert og derfra gikk alle paroler ut til landet for øvrig. Hovedstadens innsats i kampen er berømmet i kringkasting og dagspresse. Vår oppgave er det å belyse det arbeide som ble utført her på Vestoplandene. Litt av det som er gjort på det militære område er behandlet i andre artikler, så her skal vi se litt på sivilorganisasjonen. Vi har funnet fram til en av dem som satt i sentralledelsen og fått ham til å fortelle.

— Det var ikke lett å bygge opp det illegale apparat da vi tok fatt høsten 1940. Det var jo noe fullstendig uprøvet for oss, vi visste i grunnen lite om hvordan vi skulde legge det hele an. Mange feil begikk vi, men vi lærte av dem og klemte på igjen med rikere erfaringer. Dagspressen var da allerede blitt sterkt nazibetonet, på enkelte unntagelser nær, og det gjaldt å stable på bena en illegal presse. I Oslo var man allerede i gang og en del eksemplarer ble regelmessig sendt til distriktet, men behovet for en egen presse var sterkt, og dette spørsmål ble tatt opp og løst, slik at

det første eksemplar av «Folkeviljen»

kunde komme før jul 1940. Etter hvert som andre oppgaver meldte seg og erfaring ble høstet, ble den innvidde krets som fra først av var nokså stor, innsnevret, og der ble dannet en toppledelse, først på 2, senere på 3 medlemmer. En av de tre dannet kontaktpunktet med Oslo, de øvrige tok seg av avisen, sendte ut flyveblade om lærer-sambandet og andre samband, ungdomstjenesten m. v. Ellers organiserte den forskjellige utvalg i hver bygd til å ta seg av de spørsmål som måtte melde seg, stod i kontakt med den lokale ledelse i kirke-

død (ved selvmord), ved siden av at gestapistene var sterkt opphisset over at deres venner i N.S. var blitt arrestert.

To av medlemmene ble under forhørene korporlig «behandlet». O.r.sakfører Castberg fikk således to voldsomme kjeveslag av de brutale jyllinger, som for sikkerhets skyld opptrådte tre og tre sammen. Redaktør Rønning fikk flere omganger pryl, som foregikk på den måten at to mann holdt «objektet» fast i en stol, mens overbøddelen, Gestapomannen Stuckmann fra Lillehammer, slo med slåsshanske inntil bevisstheden var borte. Og under dette ga herrnene stadig uttrykk for en sterk moralsk forargelse over den «uanstendige» behandling forræderne hadde fått — nå skulde vi læres kultur på herrefolkmanér.

Dette lille eksempel var imidlertid begateller mot hva mange andre har fått gjennomgå av kulturopplæring, som vi altså skal komme tilbake til.

fronten, o.s.v. Den viktigste oppgave var i det hele å stable på bena motstandsgrupper som kunde gripe inn straks nazistene forsøkte å gjøre framstøt for å splitte folket. Det var ofte

mange vanskelige forhold å arbeide under,

det gjaldt å finne fram til den rette mann eller kvinne i hver bygd, og det gjaldt å komme til denne rette uten å gå noen særlig omvei. I lange tider måtte et av sentralledelsens medlemmer personlig reise i dette vidstrakte distrikt, og da ble lørdag og søndag benyttet. Ellers fikk vedkommende sykepermisjon gang på gang fra sin stilling og kunde da få svært mye utrettet. Sykkel var det mest alminnelige fremkomstmiddel om sommeren, av og til ble apostlenes hester brukt, — om vinteren spark eller lastebil. Uten noe uhell ble apparatet i bygdene bygget opp, og for å lette arbeidet fra Gjøvik dannet man faste punkter for f. eks. Landsbygdene på Dokka, Totenbygdene på Lena o.s.v. Fra disse punkter foregikk distribuering av aviser og flyveblade videre til de enkelte bygder.

Gestapo og andre snuser.

— Var Gestapo noen gang på sporet etter dere?

— Gjennom angiveri fra Lorange jr. kastet Gestapo sitt søkelys på et par av lederne. En av dem ble arrestert og heldigvis sloppet igjen samme dag. Senere ble kontaktmannen arrestert under fylkesfører As' aksjon og sendt på Bredtvedt et halvt år. Reserven måtte dessverre stikke av, men det gikk ikke lenge før en ny kontaktmann var på plass. Så en dag ble de to øvrige medlemmer av ledelsen arrestert i forbindelse med en affære som lå langt ute i periferien og for så vidt var bagatellmessig. Under forhørene kom der mot den ene fram ting som tydet på at vedkommende var sterkt engagert i det illegale arbeide, Gestapo brukte da alle midler for å få ut vedkommendes forbindelser i Oslo. Noen ledetråd fikk ikke Gestapo, som for øvrig ikke alltid var så smart. Det hadde f. eks. ingen forståelse av forbindelse mellom de to ledere som det med få ukers mellomrom hadde sikret seg og fått innviklet i en og samme sak.

Apparatet gjenopprettes fra fengslet.

— Stanset arbeidet etter arrestasjonene?

— Nei, det ble fortsatt i samme spor straks etter av andre. Fra Hamar fengsel fikk jeg gitt beskjed ut til en mann om straks å ta opp arbeidet. Han var på forhånd satt inn i sakene, — vi var jo klar over at vi en dag kunde bli arrestert, men valgte å fortsette lengst mulig. Få dager etter at min beskjed var gått ut,

fikk jeg melding tilbake om at apparatet var i orden. Det neste nummer av avisen var under arbeide og også ellers var virksomheten i full sving.

«Folkeviljen»s trykkeri lå på Østre Toten.

— «Folkeviljen» var en populær avis, fortell litt om den!

— Den startet høsten 1940 under nokså beskjedne forhold, ble redigert, trykt og distribuert av en og samme person til å begynne med. Trykkeriet lå da et sted like utenfor Gjøvik. Opplaget var ikke så stort, men det ble øket etterhvert. Fra begynnelsen av 1941 tiltrådte en ny redaktør som kunde holde det gående i hele 3 år. Trykkeriet hadde en noe omflakkende tilværelse på Østre Toten, hvor det snart holdt til i et hus, snart i et annet av forsiktighetshensyn. Vi var til stadighet informert om Gestapos arbeide og hørte at deres mening om «Folkeviljen» var at den ble laget i Oslo og at spesialutgave med lokalstoff ble fraktet hitopp og distribuert her. Allikevel fant vi det fornuftigst å flytte trykkeriet fra tid til annen. Fra Østre Toten ble distribueringen foretatt til samtlige Totenbygder og Raufoss, fra Gjøvik til byen og de andre bygder på Vestoplandene. Avisene ble pakket og ved hjelp av rutebilene sendt til dem som skulde foreta spredningen i bygda. Rutebilsjåførene vil jeg spesielt nevne fordi de til enhver tid var villig til å ta en sjanse.

— Var det noen spesielt nervepirrende episode under dette arbeide?

— Frakten fra Østre Toten til Gjøvik kunde ofte være spennende, det var jo mangel på kontroll av alle biler. Ellers husker jeg en gang vi trykte et nummer i et kontor midt i Lena. Mens maskinen går for fullt, dukker et selskap opp på gårdsplassen for å spille krocket like utenfor våre vinduer. Blant deltagerne er en politimann som var innskrevet som NS-medlem. Min medarbeider og jeg rådslo kort om hva vi skulde gjøre, og besluttet å fortsette — og det gikk bra.

Gestapo fikk sine eksemplarer.

— Hvor stort var opplaget?

— Til å begynne med et par hundre. Senere øket vi til 500 som vi hadde i lengere tid. En kort tid forsynte vi Gudbrandsdal og Lillehammer og var da oppe i 7—800. Avisene sirkulerte fra mann til mann, — til en bedrift på ca. 100 mann sendte vi f. eks. 10 eksemplarer som først ble lest av de 100, deretter av deres familier hvorpå de gikk videre til venner og bekjente. Bladene ble av den grunn nokså frynsete til slutt. At 10 000 mennesker leste «Folkeviljen» er sikkert et lavt tall, det var kanskje nærmere 15 000. — En tid slo vi opplaget ned av forsiktighetshensyn, — det viste seg at de hjemlige nazister var kommet i besiddelse av eksemplarer av og til. De ble selvsagt oversendt Gestapo, — folk fra distriktet som ble arrestert i andre forbindelser kunde etter løslatelsen fortelle at de på Terrassen ble forelagt eksemplarer av «Folkeviljen» og bedt om å fortelle det de visste om dens fabrikanter.

Under forhør på Vestopland politikammer

i forbindelse med ungdomstjenesten, kirkestriden og andre saker, kom det herværende politi og Gestapo også inn på avisen, men noe holdepunkt hadde de ikke, så det ble bare en famling. Et stykke ut i 1943 tok vi en annen forsiktighetsregel, idet vi ga avisen ut uten navn. Da fikk vi melding om at Gestapo sto i den formening at «Folkeviljen» var opphørt å eksistere.

— Problemet «Folkeviljen» fikk de altså aldri oppklart?

— Nei, det er en av de få aviser som de ikke kom til bunns i. Etterhvert nøstet de opp den ene etter den andre i Oslo og provinsen. Flere kom ikke ut mere, men helt nye dukket opp. Når vi klarte å holde det gående her, skyldes det at vi hadde tømret opp et godt apparat av utmerkede folk i hele distriktet og at forsiktighet til stadighet ble innskjerpet. Og så må vi naturligvis være nazistene innen politiet takknemlig fordi de ikke var dyktigere i sitt fag enn de var. Det var jo de som opptrådte som Gestapos rådgivere. Dessuten hadde vi — særlig i Gjøvik — enkelte nidkjære partimedlemmer som var litt brysomme for oss, men det gikk bra det også. Jeg kan nevne at vår avis hadde en høy stjerne i hovedkvarteret i Oslo, vi fikk til stadighet ros og oppmuntrende ord.

Ved denne anledning vil jeg gjerne nevne alt det ypperlige arbeide som medarbeidere på de forskjellige områder utførte. Det er ugjorlig å nevne navn fordi det er så uendelig mange som fortjener takk, ikke minst alle dem som foresto distribueringen av «Folkeviljen», krigsnyhetene, flyveblade og paroler. Uten alle de utmerkede medarbeidere vilde arbeidet ikke ha vært kronet med hell.

En dramatisk kamp i Lunner.

Da Brinch og frue grep til våpen mot Stapo'ene.

Bak maskingeværet med fire kuler i kroppen.

Under arrestasjonsbølgen på Hadeland i mai i fjor kom det til en dramatisk kamp på kaptein Brinchs eiendom i Lunner. Da milorg «sprakk», ble det bl. a. sendt et bud til Brinch om å komme seg vekk, men da budet kom fram morgenen etter, var alt Stapo på stedet. Budet gikk derfor selv mitt i løvens gap.

Imidlertid hadde Brinch og frue alt hatt «kontakt» med Stapo, som hadde gått til angrep med skytevåpen. Brinch selv hadde fått hoppet ut av vinduet fra soveværelset og var kommet seg over til låven, hvor han hadde liggende et våpenlager. Underveis hadde han fått fire skudd i kroppen, to gjennom lungene og to gjennom leveren. I denne tilstand åpnet han likevel kampen mot Stapo'ene, samtidig som fru Brinch hadde åpnet ild med en maskinpistol fra våningshuset. Hun ble imidlertid rammet av et skudd som gjorde at hun mistet våpnet og ble overmannet.

Med henne foran seg som skjold gikk så Stapo'ene mot låven, samtidig som de truet med at både fruen og barna skulde bli skutt på stedet hvis Brinch ikke overga seg. Hardt såret som han var — han lå i en blodpøl bak maskingeværet — og med denne truslen over seg måtte han gi tapt. Han ble ført til Akers sykehus, hvor bodlene for øvrig straks nyttet høvet til å ta ham i pinlig forhør straks, før han fikk sjangse til å komme seg etter medfarten fra kampen.

A. R.

Var Opland et slikt nazi-reir som folk vilde ha det til?

En gjennomgåelse bygd for bygd sier nei.

Under okkupasjonstiden er det ved flere anledninger sagt at Opland og Hedmark var nazismens høyborg. Undersøkte en dette nærmere, viste det seg at det ikke var stort flere medlemmer av det «statsbærende» i disse fylker enn i andre. I Opland var det særlig Gjøvik, Østre Toten og Torpa som ble nevnt på en lite smigrende måte. Når det gjelder Gjøvik, var medlemstallet her aldri over 130—140, enda de figurerte med flere som hadde opphold i Oslo. Prosentsatsen blir som for landet under ett, ca. 2. Østre Toten hadde vel 300 medlemmer, d. v. s. ca. 3 prosent. Når Opland fikk ordet på seg for å være sterkt nazipreget, må nok årsaken søkes i at flere fremtredende bønder sluttet seg til og ellers menn som fikk en fremskutt stilling innen det «statsbærende».

Fra 1943 har vi en oversikt over stillingen m. h. t. medlemsstab i de enkelte bygder og vi gjengir den her fordi den kan sette bygdene i det rette lys.

Lesja: Bygda er som helhet fast. Der er ingen egentlig NS-centrer. De få NS-medlemmer der er spredd jevnt utover.

Dovre: Bygda har 2 NS-centrer — et mindre på Dombås og et større omkring Dovre stasjon. Dovre har forholdsvis mange og aggressive NS-folk. På Brennhaug er der ikke noe NS-center.

Når det gjelder Lesja og Dovre, er det bestemte og nokså store og forgrenede slekter som er tatt av NS. De har også NS-slektninger flere steder ellers i Gudbrandsdal, Land og Valdres. Ja, videre utenom fylket. Samtlige så å si er svært aktive. Kan nevne slektsnavn som Flittie, Vigerust og Tallerås.

Sel: Bygda har få NS-folk. Et lite reir er det i Åsargrenden og ellers noen på Otta, ellers er det mer spredd f. eks. på Nord-Sel. Selsverket er så å si fritt for NS.

Vågå: Her er en del NS-folk. De fleste er på Lalm og i Vågåmo. NS-folka er her svært aktive.

Lom: Bygda har en forholdsvis stor kontingent NS-folk, og de fleste er svært aktive og aggressive. Det er vel den bygd i fylket som etter folketallet har mest NS-folk og den jevneste fordeling.

Skjåk: Her er det to grender: Skjåk hovedsogn og Nordberg som har sine NS-reir. Her er det enkelte svært aggressive medlemmer. Stort sett er det ikke så mange NS-folk her som det ofte ser ut til utad. Det er mye reklame. Verst og størst er klikken i hovedsognet omkring Skjåk kirke.

Heidal: Her er det et typisk og forholdsvis større NS-reir i Bjelstadmo der ordfører Tofte bor. Dette er

i midtre Heidal. I nedre Heidal er det ytterst få. Det samme kan sies for øvre Heidals vedkommende.

Nord-Fron: God bygd. Svært få NS-folk. Vi har her en mindre klikk omkring Kvam st. ellers er forekomstene svært spredd. Ingen særlig aktiv her.

Sør-Fron: Bygda har en god del NS-folk om enn ikke så mange som det ser ut til utenfra. Men mange av NS-folka her er særdeles farlige og skånselsløse i sitt angiveri. Det virkelig farlige sted her er Skurdals-grenda og strøket ellers omkring Harpefoss st. Sør-Fron er den farligste bygda i fylket. Derfra kan en vente seg alt, for der gjøres alt.

Ringebu: Her er nokså mange NS-folk delt på to reir omkring Ringebu og Fåvang st. NS var svært aggressive her, men har slappet bra av og godtar ikke medlemmer i nye stillinger.

Øyer: Svært få NS-folk. Et reir er det omkring Tretten st. uten at disse har noe videre å si. Ingen særlig aktive bortsett fra et par mannfolk og enkelte kvinner.

Østre Gausdal: Fin-fin bygd.

Vestre Gausdal: Fin-fin bygd.

Begge Gausdalsbygdene har nok under 1 % NS-folk, og de som er medlemmer, er svært rimelige, bortsett fra en enkelt i Vestre Gausdal. Erling Bjørnson rekner vi ikke med fordi han ikke arbeider ute blant folk. NS-ledere karakteriserer disse to bygdene som «svarte».

Fåberg: Svært få NS-folk og ikke noe egentlig reir. Bare spredte tilfelle. De fleste er vel ved Fåberg st. og ved Jørstadmoen.

Biri: Her er det hverken fugl eller fisk. Hele folket er som koltne, valne. Over Biristrand er det svært mange NS-folk uten at de egentlig er NS. De følger strømdraget som annet rekgods. Men mange slike er det — svært mange. Ingen egentlig aktiv eller aggressiv. I det hele tatt er alt her svært ubestemt.

Snertingdal: Svært fin bygd. Ingen særlig aktiv. Svært få NS.

Vardal: Svært fin bygd. Ingen særlig aktiv. Få NS.

Østre Toten: Mange NS-folk, sikkert det største antall av alle bygdene i fylket. Særlig stort og farlig reir omkring Lena st. Aktive på alle måter.

Vestre Toten: En del NS-folk, men ikke svært mange. Ikke noe egentlig reir. De fleste omkring Reinsvoll og Raufoss. Lite aktive.

Kolbu: Merkelig nok er det nokså mange NS-folk her, men ingen særlig aggressive og ikke noe særlig NS-reir.

Eina: Svært få NS-folk og lite aktive. Mest ingenting å regne for.

Brandbu: Her er det nok en del NS-folk. De er spredd jevnt utover uten at det er noe egentlig reir. Noen få er svært aktive.

Gran, Lunner og Jevnaker: For disse bygdens vedkommende er vi ikke så godt lokalkjente. Men NS er ikke sterk i noen av disse bygder, og det er visstnok ingen NS-reir.

Søndre Land: Her er det et mindre farlig reir omkring Hov i Land. Ellers er det ikke så få NS-folk spredt utover i bygda.

Fluberg: Få NS-folk spredt utover. Ingen særlig aktiv.

Nordre Land: Her har vi det samme forhold som for Biri. En del NS-folk i og omkring Dokka. De var svært aktive en tid her, men har dabbet svært av i det siste.

Etnedal: En mer svevende bygd. En del NS-folk uten det minste futt i.

Sør-Aurdal: Fin-fin bygd. Det er så få NS-folk her at de ikke har livberging til styre og stell for bygda. De som er, er lite aktive.

Nord-Aurdal: Her er flere aktive og farlige reir — som ved Leira st. og Aurdal hovedsogn og i Svennes og Ulnes samt en liten klikk på Fagernes. Svært aktive og aggressive.

Øystre Slidre: Ikke noe reir. En del enkelt-is utover. Samtlige nokså aktive og aggressive. De verste er innflyttere.

Vestre Slidre: Nokså mange NS. Farlig reir omkring Røn og et mindre farlig reir i Lomen. Hovedsognet er omdøpt til London, og der finnes bare et par innflyttere.

Vang: Her er et lite reir i Hurum, men har nå dabbet svært av.

Torpa skal være paradiset for NS i Opland etter utsagn fra NS. Det er også svært mange og aktive NS-folk her, men de har stilnet svært av i det siste.

Dovre, Lom, Sør-Fron, Ringeby, Østre Toten, Søndre Land, Torpa, Nord-Aurdal og Vestre Slidre har de fleste og mest aktive NS-folk. Vågå, Heidal, Brandbu og Øystre Slidre kan i agitasjon og i kamp mønstre mange svært ivrige folk. De farligste og mest aggressive NS-folk finner vi blant de større gårdbrukere og enkelte få lærere (5—6 stykker). Den klasse som mest har sluttet opp om NS er bønderne og da særlig de større gårdbrukere. Blant de voksne medlemmer er det sikkert dobbelt så mange medlemmer alene fra de større gårdbrukere som det er til sammen fra alle de andre klasser. Det samme forholdet gjør seg gjeldende for barn og ungdom. Det er svært få småbrukere og arbeidere som er NS. Derimot er det en del bestillingsfolk. — Dette med medlemstallet og forholdet her er det noe som har vært slik siden krigen kom. Bildet har ikke forandret seg. Medlemstallet øket derimot i et tidsrom av et år framover da det stoppet brått opp. Siden har det enkelte steder heller gått tilbake. Ellers har kampiveren blant NS avtatt svært i det siste. Det er stort sett helt påfallende og enkelte steder helt katastrofalt. Årsaken til stillstanden er å finne i NS's brutale og hensynsløse maktpolitikk. Det er deres arbeidsmetoder og den totale mangel på faglig innsikt som er grunnen til omslaget og som har gjort dem selv nervøse. — Når det gjelder bønder og småbrukerne og den nye bondeorganisasjon — Bondesambandet — så står bønderne og småbrukerne fast. Ikke alle NS-bønder en gang går inn i Bondesambandet. Dette som står i avisene om oppnevning av styrever og tilslutning til Bondesambandet er bare avisprat og propaganda. Som regel har det ikke møtt så mange i hver bygd som det antall styresmenn som trengs. Vanlig har 2—3 mann møtt opp. Denne front har således holdt like godt som de andre fronter.

Et hjertesukk om NS „idrettsarbeid“.

«Vi må føre folk som bor langt unna bak lyset.»

«Både fysisk og psykisk er Hugin-karene helt håpløse!»

N.S. gjorde et fortvilet forsøk på å stable et idrettsliv på beina, etter at de virkelige idrettsfolk hadde trukket seg tilbake til sin skjulte virksomhet. Det vil i denne forbindelse ha sin interesse å referere litt av noen uttalelser en såkalt fotballtrener, hr. Nilsen, kom med til en av byens aviser under et besøk i redaksjonen den 18. juni 1941. Nilsen hadde da oppholdt seg her noen dager og trenet «Hugin», og den direkte foranledning til hans besøk i avisen var en notis om en kamp mellom «Hugin» og «Fremad», som gav uttrykk for elendigheten i sportslig henseende. Nilsens uttalelser ble straks nedtegnet og har vært oppbevart til nå.

Hr. Nilsen meddelte bl. a. at når han og andre hadde tatt opp idrettsarbeidet var det for å hindre at Hirden kom til å overta det. En vilde da risikere tvang og ting «som var helt forferdelige». Han fortsatte: — I Idrettsforbundet diskuterer vi ofte så fillene fyker, og det er ikke uvanlig at en der titulerer Hirden for rennesteinspøbel.

Hr. Nilsen ba om at avisen elskverdiggst ikke brakte slike uttalelser som den om Fremad. Det vilde virke uheldig utad. For folk i Bergen f. eks. «vil det jo virke godt» å se i avisene at Hugin og Fremad har spilt i Gjøvik. Vi må prøve å gi det skinn av at idretten er i god gang

og at «vi er ovenpå», enda det er svært skralt det vi har å fare med, sa hr. Nilsen. Vi må «skape referater av kamper som før ikke vilde fått en notis i avisene en gang». Men, mente han, dette vet jo ikke lesere som bor langt unna. Derfor lager vi stevner og opererer med tall som ikke har noen rot i virkeligheten.

På spørsmål om hva han syntes om spillematerialet i Gjøvik uttalte hr. Nilsen at det var skrøpelige greier. Det er så tungt å arbeide at det er helt håpløst, «men en må jo prøve å drive for skinnets skyld». Både fysisk, og ikke minst psykisk, fant Nilsen Hugin-karene helt håpløse! Selvsagt er det ikke noen reklame at Hugin spiller fotball her i Gjøvik, fortsatte Nilsen, tvertimot, det er nedbrytende. Men, trøstet han med, det vet jo ikke folk utenbys!

Nilsens ideelle forhold til idretten kom for øvrig i sitt rette lys ved en uttalelse om at «ens stilling til idretten forøvrigt er diktert av hvem en tror vinner krigen, Tyskland eller England»!

Med dette kan nok være sagt om N.S.' idrettsvirksomhet. Derimot skal vi senere fortelle litt om det «underjordiske» idrettsarbeid som våre idrettsfolk har drevet de siste årene.

Hengt etter halsen og slått med køller.

Rystende detaljer om Dønnum og Co.s herjinger med hadelendingene.

«Vent her til de andre som skal skytes blir ferdige — —»

De fleste vil huske massearrestasjonene på Hadeland i begynnelsen av mai i fjor, da «Milorg» sprakk og de tyske og norske blodhunder kom på sporet av hele organisasjonen. Det så svart ut, men her som så ofte ellers viste det seg at Gestapo ikke klarte å komme inn til kjernen i saken, til tross for at de faktisk hadde rammet spikeren rett på hodet. Alle tre ledere, sjefen for hjemmestyrkene, den kjente skytteren Sigurd Dahl, nestkommanderende og militær sjef kaptein, tannlæge Elnes og kjøpmann Martin Tveter var cirklet inn. D. v. s. Elnes kom seg unna til Sverige, men de andre to fikk tyskerne tak i, ved siden av en lang rekke andre personer som var mer eller mindre engasjert i Milorg. Vi skal ikke her gå nærmere inn på selve milorg-affæren, men i en samtale med kjøpmann Tvete og Sigurd Dahl har vi fått et dramatisk innblikk i de metoder som ble brukt under forhørene for å få karene til å snakke ut. Det er å merke at det var det norske Stapo som var toneangivende, og da arrestasjonsbølgen ble satt i sving, var selveste Jonas Lie med sin adjutant tilstede, videre den beryktede Lindvik som senere ble ryddet av veien, den ikke mindre beryktede Dønnum og ytterligere en kjent bøddel, Friis, foruten en rekke medhjelpere og et par tyske gestapister.

Det var tidlig på morgenen den 9. mai Tveter ble tatt av en Stapo ved navn Myhre. Vi gir ordet til herr Tveter, som forteller:

Kjenner du ham?

— Etter først å ha vært innom lensmannskontoret her i Jevnaker hvor det vanket en del «oppmykningsbehandling», ble vi alle ført til lensmannsgården i Lunner, hvor samtlige arresterte var samlet, ialt 120 mann, som ble stuert sammen i gårdens kjeller! Dahl var førstemann i forhør inne på lensmannskontoret. Da jeg i neste omgang ble kalt opp, ble Dahl stilt opp foran meg i profil, og jeg ble spurt om jeg kjente ham. Til dette svarte jeg ja, da jeg jo visste hvem han var, men han var så mishandlet at han faktisk ikke var til å kjenne igjen. Jeg fikk beskjed om at hvis jeg ikke sa sannheten, skulde jeg bli seende likedan ut. Forhøret ble ledet av den nevnte Friis, med en hel del håndlangere. Friis ba først de andre om et par håndjern, men merkelig nok lot det ikke til at de andre vilde låne ham det. Friis tok så håndjernene av Dahl og satte dem på meg, hvorefter jeg ble ført ned i kjelleren. På dette tidspunkt var alle de arresterte ført ut på gårdsplassen hvor de sto oppstilt.

Hernede begynte skuespillet med at jeg ble spurt om jeg kjente kaptein Brinch og Hans Kjørven i Lunner (de var begge arrestert, Brinch under ytterst dramatiske omstendigheter som nevnt på annet sted). Jeg

svarte at jeg intet hadde å fortelle om disse karene, hvorefter Friis bemerket at vi skulde ta en tur inn i den indre kjeller hvor han skulde finne passende metoder for å få munntøyet på gli.

Potetkjelleren som forhørslokale.

Jeg ble så ført inn i en potetkjeller, hvor jeg ble lagt over karmen til en potetbinge, og mens to mann holdt, gikk Friis løs med en gummikølle og en halvannen meter to-toms lekt, som jeg ble slått med fra nakken og helt ned til helene. Det var en hard omgang, men jeg hadde fortsatt intet å fortelle.

Det resulterte i at jeg fikk på et par håndjern, med hendene på ryggen. Håndjernene var av den art at de automatisk strammet til etterhvert, så jeg snart ble ganske følelsesløs i armene og hendene. Jeg hadde svarte ringer rundt håndleddene i 14 dager etterpå. Ovenpå dette fikk jeg en rekke knyttneveslag i ansiktet, så en tann ble slått ut og leppene sprakk. Da jeg fortsatt klarte å holde tett, gjorde Friis oppmerksom på at han hadde forskjellige grader av forhør, og vilde jeg slippe 3. grad — — —

Revolveren mot tinningen — og så hengt!

Han og en hjelper satte så et kne hver i ryggen på meg og tok i hver sin arm som ble trukket hardt bakover. Det gjorde voldsomt vondt, men jeg holdt. Dermed trakk Friis revolveren og satte den mot tinningen min og spurte om jeg var forberedt på å dø. Jeg svarte ikke, og Friis tellet 1 — 2 —. Jeg hadde styrke nok til selv å si 3, og dermed puttet Friis revolveren ned igjen og gikk ut en tur. Men han kom snart tilbake med et par tømmer. I det ene hjørne kom det inn et vannledningsrør, og Friis kastet tømmerene over dette røret og la renneløkke om halsen på meg. Så ble jeg simpelthen heist til værs — hengt etter halsen — med hendene i håndjern på ryggen, og i denne stilling gikk begge løs med voldsomme slag! Under dette ble jeg «borte», hvor lenge vet jeg ikke, men jeg våknet igjen i bryggerhuset ved at Friis slo vann over meg og for øvrig rusket og slet for å få meg til bevissthet igjen.

Etter denne omgangen sa Friis at jeg var dum som ikke tilsto, så mye mere som Dahl allerede hadde fortalt alt (hvilket var løgn), men nå skulde de ta Dahl en omgang igjen først, og så skulde de ha en «samtale» med meg på nytt. Det ble imidlertid intet mere av «samtalene» i Lunner. Vi ble samme kvelden overført til Grini. Personlig var jeg i en svært medtatt

forfatning. Ved lægeundersøkelsen jeg måtte underkastes på Grini viste det seg at den ene nyre var slått løs, og jeg hadde ellers merker av slag over hele kroppen. Så sent som i dag har jeg enda svarte merker på kroppen, og jeg har enda partier som er følelsesløse. På Grini ble jeg lagt inn på sykehuset.

En Grini-bølle i aksjon.

Den 20. mai kom imidlertid Friis til Grini og tok meg i forhør sammen med en norsk S.D.-mann som tjenestgjorde der, en mann alle Grinifangene kjenner under oppnavnet «Gjærdet». Hans egentlige navn er Schillmann Skogseth, og han er fra Vågå. Jeg fikk håndjern på, og med et annet sett håndjern som var forbundet med en lenke, og hvor det ene sett sto åpent, ble jeg slått så de åpne jernene «hugg» som en kjeft i ryggen. Som variasjon ble det brukt kølle. «Gjærdet» holdt mens Friis slo, og spesielt etter slagene med håndjernene var jeg faktisk som jeg skulde vært skutt på med hagle over ryggen. Dette pågikk fra kl. 9 om morgenen til ca. kl. 12.30. Da dette ikke hjalp, ble jeg kommandert til å ta 30 knebøyninger for Stalin, Churchill og Roosevelt, mens jeg måtte balansere en lekt ute på fingerspissene med framstrakte armer. Da jeg klarte disse 30 ganske bra, fikk jeg 20 attpå for kong Håkon, og da stupte jeg. Under hele gymnastikken trakterte bødlene med slag i hodet og ansiktet.

Jeg fikk så gå tilbake til brakka, men læge måtte tilkalles, og jeg ble atter innlagt på sykehuset. Urinen var som blod.

Glødende sigarett i nesen!

Den 17. juni ble mange av oss overflyttet til Bredtvedt, hvor jeg ble satt på enecelle. Her fikk jeg den 19. et nytt forhør, hvor det vanket relativt lite juling, men hvor Friis truet med å stenge min forretning, arrestere min hustru og andre pårørende o.s.v. Videre kunne han fortelle at det var bestemt at det skulde skytes 6 mann for milorg-historien på Hadeland, to fra Lunner, to fra Brandbu og to fra Jevnaker. Fra Jevnaker vilde det bli Dahl og meg.

Jeg ble spurt om jeg røykte, hvilket jeg bekreftet, og om jeg hadde lyst på en røyk. Jeg svarte nei takk. Friis sto og røykte på en sigarett. Han tar noen lange drag på den så det blir en svær glo, og plutselig stikker han sigaretten med den svære gloen opp i mitt nesebor! Mere plager ble det imidlertid ikke ved den anledningen.

Ikke bare fysisk, men også åndelig tortur.

Etter et forholdsvis pyntelig forhør den 27. juni ble jeg to dager senere overflyttet til tyskerne krigslasarett, Akers sykehus. Her ble jeg utsatt for en temmelig slitende åndelig tortur. Jeg lå ved siden av en ung gutt, Per Lindås, som var tatt i forbindelse med likvideringen av den beryktede lensmann Horgen i Mjøndalen. Han hadde fått et skuddsår i det ene benet og hadde ligget på Akershus uten lægetilsyn, med den følge at han var angrepet av en fryktelig koldbrann. Da de unge guttene som hadde vært med på Horgen-affæren skulde skytes, ble Lindås hentet på sykehuset og båret til retterstedet. Han kunde absolutt ikke stå på

benene. Allerede det å være vitne til dette var en påkjenning, men en av gestapistene som var med og hentet Lindås, hadde også vært med på Hadeland og fikk øye på meg, og kom med denne bemerkningen: — Aha, der har vi Tveter fra Jevnaker — du vet vel at to nordmenn skal skytes også. Hva er det forresten du ligger her for? Jeg svarte at det var ryggen det gjaldt. Han tok så klypetak om nesen på meg og sa med et grin: — Ja, neste gang skal vi hente deg. En vil forstå at jeg følte det som jeg stivnet til der jeg lå.

Vent her mens de andre dødsdømte gjøres ferdige

Etter dette slapp jeg flere særlige påkjenninger, bortsett fra en, da jeg den 13. juli plutselig ble hentet av Friis og tatt med til Grini om natten i bare pyjamas og barbert! På Grini sto jeg et par timer i gangen utenfor haftavdelingen i 1. etasje, mens Friis sa jeg skulde vente til de dødsdømte på «Fallskjermen» var ferdige — —. Det hele var godt iscenesatt, idet det hele passet med det tidspunkt da de dødsdømte pleide å bli hentet fra Grini om natten når de skulde skytes. Imidlertid kom Friis omsider tilbake og kjørte meg til sykehuset igjen uten noen nærmere forklaring.

Så kom jeg den 26. juli igjen tilbake til Bredtvedt, hvor jeg ble løslatt ut i august — et bevis for at Stapo ikke fullt ut visste hvilken fangst de hadde gjort på Hadeland. Men det er en annen historie.

Under oppholdet på Akers sykehus fikk Tveter smuglet ut en del brever på klossetpapir skrevet med en sikkerhetsnål dypnet i blod. Det første livstegn til familien fikk han ut på den måten. Han vil her gjerne ha nevnt et navn, en sykepleierske ved navn Anne Marie Selmer fra Drammen, som var enestående til å hjelpe nordmennene. Men det var ellers en rekke NS-sykepleiersker som var helt i tyskernes sold, og vaktene der var «griser så store en kan få dem».

Sigurd Dahl blir aldri skytter mere — — —

Som det går fram av ovenstående var Sigurd Dahl ille medfaren da forhørene på lensmannsgården i Lunner tok til. Det var Dønnum som var den utøvende overfor Dahl, som bl. a. alt i første omgang fikk slått inn tennene av denne beryktede representant for det statsbærende rettsvesen. Dahl understreker at tyskerne faktisk opptrådte korrekt — da han ble arrestert, f. eks. vilde tyskerne at han skulde få spise først og endog få med seg litt niste, men dette nektet Dønnum og hans drabanter.

Men det fikk de aldri vite — — —

— Til å begynne med vanket det bare ørefiker og neveslag, forteller Dahl, men da jeg nektet alt, gikk de over til å bruke en sykkellås med wire, som de slo med en gang fra hver side slik at wiren snodde seg rundt nakken og selve låsen rammet i ansiktet, særlig under øynene. Heldigvis ble jeg ikke rammet i øynene direkte,

men på det høyre øyet er synet så svekket allikevel at jeg aldri kan bli noen konkurransekrytter mere. Alle tennene var etterhånden slått løs. Alt foregikk mens jeg hadde hendene i håndjern på ryggen. Da jeg fortsatt nektet alt hva jeg ble anklaget for, ble jeg lagt over en stol med hodet mot golvet, og deretter fikk jeg en temmelig hard omgang med sykkellåsen og et «banketre» som var laget for anledningen. Det de absolutt vilde ha ut av meg var hvem som sto over meg, med andre ord ledelsen videre oppover i milorg. — Men det fikk de aldri vite, smiler Dahl.

Også overfor Dahl brukte de det kjente tricket med å komme å fortelle at «nå har Tveter tilstått alt, nå kan du like godt si sannheten». Til dette svarte jeg at jeg intet hadde å tilstå, og dermed ble det en ny behandling i lensmann Kjærvihs stue. Det var Friis og Lindvik som var utøvere her, og jeg ble etterhånden totalt ukjennelig. Leppene var så opphovnet at jeg knapt nok behøvde å vende øynene nedover for å se dem. Og her kan det nevnes en episode som viser hva slags lovens håndhevere vi hadde i denne tiden.

«Du falt i trappen og slo deg» — — —

Etter de forskjellige «behandlinger» kommer nemlig lensmann Kjærvik inn i stuen og spør hvordan jeg kan ha fått et slikt utseende som jeg hadde. Jeg svarte at det måtte da han vite, som hadde sett det som var foregått. «Nei takk, min gode mann,» sier Kjærvik, «årsaken til at du ser slik ut er at du falt ute i trappen og slo deg. Husk det!»

Ellers har Dahl ingen klar erindring om det som videre skjedde. Han har utvilsomt fått en hjernerystelse, og de følgende dagers hendelser på Grini står som en tåke for ham. Han måtte innlegges på Grinis sykehus, og herfra ble han hentet direkte til Bredtvedt den 17. juni, hvor han etter 3 dagers mørkecelle satt på enecelle de siste ti månedene til kapitulasjonen og løslatelsen kom. Noen alvorligere forhold kom det ikke til her, men de vanlige trusler om arrestasjon av familie og slekt o.s.v. vanket. Og fra juledag ble det 10 dagers vann og brød for forsøk på utsmugling av et brev.

A. R.

Redselens hus — Hamar fengsel.

Kirsebom & Co. forhørte under alkoholpåvirkning.

En mann død etter pinsler, en kvinne slått tildøde.

Makaber spøk: stilt opp i luftgården for å skytes.

Hamar kretsfengsel står for mange hundre fra Vestoplandene som et redselens hus. Fengslet ble allerede tidlig i 1943 gjort om til et tysk fengsel. Betjeningen — med en unntagelse nær — ble avsatt, og en tysk kommandant og tyske politisoldater rykket inn. Vaktmesteren og hans hustru fikk tillatelse til fortsatt å stå for kjøkkenet.

Den tyske betjening var streng og korrekt, men la, såvidt nedskriveren av disse linjer kjenner til, ikke hånd på noen fange. Et par av politisoldatene våget seg etter hvert til å rekke fangene en hjelpende hånd, — en forsto godt at de ikke var tilhengere av Gestapos metoder. Men herrene Kirsebom (eller Müller som han nå kalte seg), Oppegård, Sâtvedt, Stuckmann og hva de nå het alle sammen visste å utøve de ekte Gestapometoder.

Forhørte under alkoholpåvirkning.

Praktisk talt alle forhør foregikk inne i fengslet i et kontor i 2. etasje. Dessverre var det så lytt at de øvrige fanger måtte følge med i pinslene av sin medfange, og det var mangen en natt som ikke en eneste fange hadde blund på øynene. Forhørene begynte som regel om kvelden og fortsatte til ut på morgensiden, — innimellom fortærte Gestapistene ikke så lite alkohol.

Under et forhør husker jeg Kirsebom lå døddrukken på brisken hvor så mange fanger var kommandert ned og traktert med batongen. Tyskeren som forhørte, styrket seg uavlatelig av flasken og kviet seg heller ikke for å by meg en dram. Det skulde være unødvendig å si at jeg avslo med forrakt.

Kirsebom som læremester.

Innimellom kunde vi ha fredelige dager da vi slapp å høre Kirseboms gjennomtrengende stemme i korridoren. Men kom det nye fanger inn, så kunde han være ventet når som helst. Kirsebom ledet selv pinslene den første tiden — etter hvert ble Oppegård og Sâtvedt opplært og ble fullbefarne. Tyskeren Stuckmann, som oftest var med, var kjent sadist fra Møllergata 19 i krigens to første år, så han var sikkert også en god læremester.

Et liv på samvittigheten.

Forholdene i fengslet ble verre og verre ettersom tiden gikk, — høsten 43 ble mørkecellen i kjelleren tatt i bruk for første gang og maltrakteringen av fanger foregikk dels i denne, dels i forhørsrommet. Våren 43 hadde en Gjævikmann, Harald Knudsen, måttet bukke under for pinslene. Han ble funnet død i cellen dagen etter et forhør.

En Raufoss-mann ble tatt med ned i kjelleren, mens en Gestapist holdt ham, stakk en annen ham i ryggen og på lårene med glødende jern. Forut var han slått så han hadde fått løse nyrer. Mannen holdt, — ikke et ord kom over hans leber som kunde røbe noe eller noen.

Ført ut om natten og stilt opp for å skytes.

Alle de impliserte i en affære fra Vang på Hedmark ble en natt kommandert ut i luftgården. Der ble de stilt opp mot veggen, og det ble forklart at de skulde skytes og kunde si sitt siste ord. Gestapistene var også

ved denne anledning sterkt beruset, og det var ikke godt å vite hva de kunde finne på. Det kommandertes: legg an — fyr. Og så smalt skuddene, men heldigvis var geværene rettet opp i luften. Fangene ble så ført inn i cellene igjen.

Hvordan en kvinne ble behandlet.

Å maltraktere kvinner kviet de seg heller ikke for. En Gjøvik-dame ble dagevis slept mellom cellen sin, forhørsrommet og mørkecellen, og den behandling hun fikk, sto intet tilbake for behandlingen av menn. Et par døgn etter innkkomsten lå hun mere død enn levende i cellen. Det trengtes øyeblikkelig lægehjelp, men det gikk en halv dag før hun kunde bringes til sykehuset. Ved fremkomsten dit var hun blind på begge øynene og lam i den ene siden. Etter en tid fikk hun heldigvis synet igjen, og situasjonen bedret seg også ellers. En dag ble hun «kidnappet» til Sverige, en episode som vi beskriver annet sted.

Godt humør tross alt.

Tross all pinsel, mørkecelle, lese- og røkeforbud etc. ble ikke fangenes mot knekket. Når vi møttes ved barberingen eller i badet, var humøret i orden, det hadde ikke Kirsebom & co. tatt fra oss. Vaktmesterens kjøken var noe som vi satte stor pris på, ikke sjelden kom det inn en godbit uten tyskernes vitende. Oppmuntrende var det fra cellevinduet å se den blide vaktmesterfrue, som gjortle alt som sto i hennes makt for å skaffe fangene det beste. Vi glemmer aldri måltidet juleaften, først deilig grøt med saft, så pølser, skrelte poteter og surkål. Senere kaffe-erstatning, hjemmebakte kaker og en pose med godter. — Selv om juleaften kunde være tung i enecelle, gjorde det godt å vite at en ikke var glemt av utenverdenen. Hamar-befolkningen og vaktmesterens skal ha takk for hva de på denne måte gjorde for å gjøre fengselsoppholdet lettere.

Klaus.

Slaget på Sollia.

Norske patrioter i åpen kamp mot tyske avdelinger.

Inne på Trevannåsen ligger Sollia gård og pensjonat. Høyt og fritt med utsikt over bølgende skogåser og blinkende vann. Riktig et stykke østland. Stedet ligger ensomt, et godt stykke fra hovedvegen. Det slår oss mens vi står på tunet der at her vil vi tilbringe noen feriedager engang. Akkurat nå vilde det ikke være så greit. Inne i pensjonatet er det et forferdelig rot. Senger er slått istykker, bohaver og vindusruter knust, og veggene flisete og stygge etter M.G.-kuler. De vinduene som fremdeles er hele, er forseglet av Gestapo. I det hele tatt bærer hele stedet preg av at det har gått temmelig varmt for seg en eller annen gang.

Min ledsager, Thor Arebø, går stille omkring og nikker gjenkjennende til kuleinnslagene, de knuste vindusruter og likesom suger til seg hele den atmosfære av kamp som ennå henger igjen i de ødselige rommene.

Det er natten til den 30. mai i fjor. Alt er tilsynelatende stille og rolig på Sollia. I våningshuset til selve gårdsbruket ligger forpakteren med sin familie. Nede i pensjonatbygningen sover 7 karer, tre kvinner og en liten gutt på tolv år. Det er ikke helt alminnelige feriegjester tette selskapet. Rundt omkring i bygningen finnes det atskillig våpen, M.G. maskinpistoler, Sten Gun, mye ammunisjon, sprengstoff og sabotasjemateriell. Radio mangler heller ikke. Vakten har ikke merket noe mistenkelig. Nok en natt er gått og kl. er blitt 7. Thor står ute på tunet og småprater med vakt-hunden. Maskinpistolen er klar til bruk. Han skotter ofte omkring seg. De oppvakte gutteøynene farer langs skogkanten. Plutselig reiser bikkja bust, sliter i lenken og vil løs. Det var en kvist som knakk. Gutten slipper bikkja og følger selv etter med maskinpistolen klar. Da faller det et skudd fra skaukanten. Gutten er kommet opp til forpakterboligen nå. Forpakteren stikker forsiktig hodet ut og hvisker at det er tyskere i skauen. Gutten løper nedover til pensjonatbygningen og varsler sjefen. Folkene kommer på bena i en fart og griper våpnene. Kvinnene og den lille pjokken blir sendt ned i kjelleren. De andre posteres i de forskjellige vinduene med maskinpistoler, M.G. og Sten Gun. Nå har

tyskerne og deres norske lakeier åpnet ild for alvor. Kulene suser omkring karene som skyter hva remmer og våpnene holder. Den første tysker faller oppe i skaukanten. Sjefen står i et vindu i den nordre enden av huset og skyter. Men han ikke bare skyter. Kald og rolig overveier han hva han skal gjøre. Så vidt han kan bedømme, er Sollia helt omringet. Her må det handles hurtig ellers er alle fortapt. Et stykke nord for bygningen ligger et sommerfjøs. Bort til fjøset går en liten sti. Så vidt han kan skjønne er det en åpning her. Det ligger riktignok et par tyskere borte ved sommerfjøset, men de er ingen vesentlig hindring. Sjefen gir ordre til at alle papirer skal brennes. Karene samler seg ved en liten dør i det nordre hjørnet av huset. Ved denne døren begynner den lille stien til sommerfjøset. Kvinnene hentes opp fra kjelleren. Sjefen river døren opp og gir ordre til at alle skal løpe. Så plaffer han ned tyskerne oppe ved sommerfjøset. Like utenfor døren snubler Thor. Han har en hel del magasiner å dra på. Da han kommer opp igjen, har tyskerne oppdaget hva som skjer og de skyter. De andre er allerede kommet et godt stykke på vei. Thor kaster magasinene inn i noen busker og løper inn i huset igjen. Brenner det falske passet sitt og går ned i kjelleren. Det blir litt utrygt oppe i etasjene. Tyskerne plaffer fortsatt løs mot huset. De begynner også å kaste håndgranater. Imens løper karene mot skauen. Borte i skaukanten blir den ene truffet i begge lårene. Han stuper og famler etter giftpillen. Den virker ikke. Han kommer seg opp igjen og raver inn i skauen. (Denne mannen kom unda. Han kom seg til Ø. Toten, hvor han «bodde» i en vedhaug i tre uker). Det hele har gått over all forventning. Men nede i kjelleren sitter en ung gutt igjen. Tyskerne plaffer og skyter en stund. Men da ilden ikke besvares, roper en av dem at den eller 'e som ennå er i huset skal overgi seg. Thor kommer ut med hendene i været. Mange geværer rettes mot ham. Han må legge seg flat på bakken. Og så er det hele over. Slaget på Sollia er slutt.

Duro.

«Kidnapping» av kvinnelig fange fra Hamar sykehus.

Før jul 1943 var en kvinne så hardt pint og plaget av Gestapo i Hamar fengsel at hun måtte overføres til sykehuset. Hun satt inne med viktige opplysninger, og det var derfor nødvendig å befri henne fra sykehuset. I fangenskap traff jeg en av de tre som var med på denne befrielsen, og han forteller:

— Frk. S. ble på sykehuset varslet om at hun skulde befris ved at politivakten, en frontkjemper, skulde overmannes. En dag arrangertes det en røntgenundersøkelse av henne, hvor en dame som for anledningen var iført sykesøster-antrekk innviet henne i det hele. Vi ventet på varsel fra sykehuset om å gå til aksjon, men det trakk vel lenge ut. Vi ble utålmodige, da vi fryktet for at hun kunde bli ført tilbake til fengslet til nye forhør til tross for at hun ikke kunde stå på benene. Så en dag startet vi med bil til Hamar. Bilen ble parkert på torvet, til sykehuset gikk det videre med spark.

Vakten sover.

Da vi kom innenfor døren simulerte den ene av oss syk, og vi andre støttet ham inn. Utenfor frk. S.' dør lå frontkjemperen og sov, vi var kommet nesten bort til ham da han våknet. Han forsøkte å gripe etter revolveren, men vi var for snare og fikk overmannet ham. Hendene hans bant vi på ryggen, og vi forsøkte å kneble ham. Da det siste ikke lyktes, og han var temmelig uregjerlig, fant vi det nødvendig å slå ham i svime. Og så kom en av sykehusets betjening som vi hadde alliert oss med med en stor dosis morfin som hun satte inn så han ikke skulde våkne så snart.

Til Vangsåsen for å drive skitrening.

Så bar det inn i frk. S.'s værelse, en av oss tok henne ut i bare nattkjolen og plaserte henne på sparken, hvorpå det gikk til bilen. Og så kunde kursen gå til en hytte i Vangsåsen, hvor det på forhånd var ordnet med klær, skotøy, medisiner og annet som trengtes. Været og føret var helt ideelt så bilen satte ikke det minste spor som kunde hjelpe Gestapo. Her oppe i Vangsåsen begynte så frk. S. så snart hun var kommet tilstrekkelig til krefter å øve seg i å gå på ski, med tanke på turen videre til Sverige. Etter 2—3 ukers forløp kjente hun seg sterk nok til å begi seg på ferden. Bilen førte oss videre til et par mil fra grensen, og så tok vi skiene fatt. Det ble

den mest slitsomme av over 300 Sveriges- turer

jeg har gjort under okkupasjonen. Til å begynne med gikk det bra, men så meldte trettheten seg hos henne, og til slutt klarte hun ikke å gå et skritt lenger. Vi var to som fulgte, og vi måtte da skifte om å bære henne ikke så få kilometer. Det gikk, men vi var ofte nær ved å fortvile slik som vi vasset i den dype snø med 50—60 kilo på ryggen.

Vi nøyet oss ikke i dette tilfelle med å føre henne bare så vidt over på svensk grunn, men helt fram til gården som tok imot flyktninger. Her var folkene rede til å ta imot henne, seng var oppredd, mat på bordet og læge budsendt. Hun var i trygg forvaring, og vi kunde vende hjem til Norge.

Klaus.

En kjekk jente.

De var under bataljen på Sollia i fjor vår. Den står omtalt annet steds i denne avisen, og vi skal ikke gå nærmere inn på den her. Men under vårt besøk der oppe forleden traff vi en kjekk jente. Hun er datter av forpakter Johnsen, og heter Jorunn. Det var litt vanskelig å få henne på gli når det gjaldt episoder hun selv hadde spilt hovedrollen i, men til slutt får vi da lurt ut av henne en liten historie.

— Det var om morgenen den 30. mai i fjor, forteller hun. Før jeg var riktig våken, kom en tysker farende inn der hvor jeg lå. Ja, så stod jeg der da med svært lite klær på meg mens denne tyskeren vimset omkring på jakt etter mulige illegale ting. Borte i en skuff visste jeg at det lå en del ammunisjon som tilhørte min bror. Her var gode råd dyre. Etter all den skytingen som hadde foregått, vilde det ha sett temmelig ille ut hvis de hadde funnet disse patronene hos min bror. Da fikk jeg en idé. Den lyseste jeg har fått i mitt liv. Det er nesten flaut å snakke om det, men jeg må vel til pers. — Jeg hadde bare benklær på meg og frøs selvfølgelig. Jeg sa da til tyskeren at jeg frøs og at jeg måtte ha på meg noe mer klær. Dette kunde han jo ikke godt nekte, og jeg fikk ham til å snu seg mens jeg hadde på meg nok et par benklær. Så puttet jeg den ammunisjonen som lå i min brors kommode ned mellom benklærne. Jeg får kanskje føye til at det var solide strikker i disse benklærne så ammunisjonen lå sikkert nok! Så spurte jeg tyskeren om jeg kunde få gå på do. Dette kunde han heller ikke nekte meg, men han vilde være med meg å passe på meg, sa han. Ja, så ruslet vi dit jeg skulde da, og tyskeren stod utenfor døren med hjerte i og holdt vakt. Da jeg vel var kommet innenfor var jeg ikke sen om å hive ammunisjonen ned dit hvor selv tyskerne neppe vilde finne på å lete! !

Duro.

«Deres hode, herr Lange, sitter ganske fast».

Redaktør Torstein Lange er vel et av de mest slimete nazi-udyr som er fostret på Vestoplandene. Med nazismen falt også Lange-tyranniet som hadde hersket siden flere år før krigen. Vi skal ikke i dag dvele nærmere ved denne person og hans meritter, han er i grunnen ikke verdig ord i en fri avis. Et brev fra ham som han sendte politimesteren i Vestopland i april 1942 og kopiert av oss, vil vi imidlertid gjerne gjengi fordi det forteller litt om frykten for nemesis som de tross alt var besjelet av i NS. — Lange forteller i dette brev at han er anmodet av ordfører Lærum om å bære våpen og han søker da om tillatelse til dette. Hans datter og sønn var forfulgt av jøssinger som vilde antaste dem om natten og selv hadde han hørt atskillige trusler for sin tyskvennlige innstilling. Videre sier han:

«Mine venner har sagt meg at jeg ikke skal ta noen sjangse ved å gå uten våpen til selvforsvar. At jeg vil bli et hode kortere når tyskerne har tapt krigen og at «Vestopland» vil bli jevnet med jorden, er ting som er sagt meg, men jeg har ikke brydd meg om det. Jeg nevnte dette for Stadtkommandant major von Hylsen ved en leilighet han var i min privatbolig. Stadtkommandanten smilte og sa: «Da kan jeg forsikre at Deres hode, herr Lange, sitter ganske fast.» Det har jeg aldri selv vært i tvil om, mer slik som gemyttene nå er i kok i jøssingleiren skal mar selvsagt ikke ta risken på et bakholdsangrep uten å ha betingelser for å forsvare seg. Under disse hensyn finner jeg det riktig å andra om å få bære revolver. Jeg er fullt kyndig i bruken og behandlingen av skytevåpen. Hei og Sæl. Torstein Lange.»

Klaus.